

Gryf – herb Pomorza Zachodniego

Herb jest to znak graficzny umieszczony w polu tarczy, stworzony według pewnych określonych zasad, w symboliczny sposób reprezentujący swego właściciela. Ów znak graficzny możemy jednak nazwać herbem dopiero wtedy, gdy staje się on dziedziczny, gdy dana osoba, rodzina, ród czy miasto posługują się nim stale, nie zmieniając go wraz z własnymi upodobaniami. Pierwsze herby powstawały w Europie Zachodniej, a ich początki przypadały na I połowę XII wieku. Długo jednak trwało, zanim herb rozprzestrzenił się po całej średniowiecznej Europie i na dobre zadomowił się również w księstwie zachodniopomorskim.

Podstawowym źródłem do badania początków herbów są pieczęcie. W przypadku Gryfa pomorskiego są to książęce pieczęcie, na których wyobrażano postać uzbrojonego księcia na koniu (tzw. pieczęć konna) lub stojącego en face (tzw. pieczęć piesza), trzymającego w rękach tarczę i proporzec, na których umieszczany był znak rozpoznawczo-bojowy, pozwalający na identyfikację w czasie walki. Ten znak, z biegiem czasu, przekształcał się w herb władcy, a potem w herb należącej do niego ziemi. Pierwsze znane pieczęcie książąt zachodniopomorskich – konna Bogusława I i piesza Kazimierza I – nie miały jeszcze widocznego na tarczach znaku gryfa.

Najstarsze wyobrażenie gryfa pojawiło się prawdopodobnie na pieczęci pieszej księcia dymińskiego Kazimierza II, panującego razem ze starszym bratem księciem szczecińskim, Bogusławem II. Dokument, do którego przywieszono były pieczęcie obu braci, datowany jest obecnie na lata 1191-1194. Nie znamy jego oryginału, ale w potwierdzeniu z 1384 r. opisano przywieszono do niego pieczęcie. Według opisu na pieczęci konnej starszego brata, Bogusława II, ani na tarczy, ani na proporcu nie było żadnego znaku. Na pieczęci pieszej młodszego brata, Kazimierza II, w trzymanej w lewej ręce tarczy umieszczony miał być gryf. Na kolejnych znanych pieczęciach tych książąt z 1214 r. prawdopodobnie gryf umieszczony został tym razem na pieczęci Bogusława II, podczas gdy na pieczęci Kazimierza II już go nie było.

Pieczęć Bogusława II z 1214 r. Oryginał (AP Wrocław, Rep. 125, nr 16) i odrys w CPD, Tafel G.

Zdaje się, że w tym czasie gryf nie był jeszcze herbem ani książęcej dynastii, ani tym bardziej księstwa. Używali go bowiem nie obaj książęta, ale raz jeden, raz drugi, co może oznaczać, że był to dopiero początek poszukiwania znaku, który mógłby symbolizować całą dynastię. Obie linie książęce używały gryfa na pieczęciach konnych dopiero od końca lat 30. XIII wieku, a już w połowie tego stulecia istniała pieczęć herbowa, tzn. zawierająca w polu napieczonym gryfa umieszczonego w polu tarczy, czyli książęcy herb. Połowę XIII wieku można uznać za koniec okresu kształtowania się herbu dynastii zachodniopomorskiej, która od tego znaku została ostatecznie nazwana w historii Gryfitami.

Najstarsza pieczęć herbowa książąt zachodniopomorskich. Pieczęć herbowa Warcisława III z lat 1248-1264.

Nie jest jasne, dlaczego właśnie gryf stał się herbem zachodniopomorskiej dynastii książęcej. Dynastie panujące przyjmowały znaki bardzo przesyczone treściami symbolicznymi, pochodzące często ze średniowiecznych bestiariuszy. Najczęściej były to zatem najszlachetniejsze lwy lub orły. Fantastyczny gryf również miał rozbudowaną i różnorodną wymowę symboliczną, co wynikało przede wszystkim z faktu, że stanowił połączenie lwa (tułów, łapy, ogon) i orła (głowa, szpony, skrzydła). Czasami przedstawiano go również z końskimi lub oślimi uszami. Symbolizował zatem siłę, czujność i wściekłość lwa, szybkość i bystry wzrok orła oraz doskonały słuch konia czy osła. Ponieważ przy tym lew i orzeł były symbolami władzy, to także gryf stawał się często symbolem władcy i władzy, co widać wyraźnie w sztuce egipskiej. Z drugiej strony, połączenie owych cech (czujności, zaciętości, bystrego wzroku, dobrego słuchu) tworzyło z gryfa w naturalny sposób dobrego strażnika. W tej roli występował w sztuce greckiej, np.: na ścianach pałacu w Knossos, gdzie funkcjonował

z jednej strony jako odstraszcacz złego, a z drugiej – jako strażnik kosztowności. Podobnie w sztuce rzymskiej, pojawiał się na sarkofagach pogańskich, gdzie pełnił funkcję strażnika grobu.

W przypadku książąt zachodniopomorskich wydaje się jednak, że to nie symbolika gryfa zdecydowała o jego wyborze jako godła. Ostatnio pojawiły się bowiem teorie mówiące o politycznym podłożu przyjęcia przez książąt zachodniopomorskich tego zwierzęcia herbowego. Ralf-Gunnar Werlich uważał, że gryf został przyjęty w latach 90. XII w. jako symbol niezależności dynastii zachodniopomorskiej od cesarzy rzymskich i królów duńskich. Agnieszka Gut zgodziła się z sugestią Werlicha, że gryf rzeczywiście został przyjęty jako symbol niezależności od władców pieczętujących się orłem i lwem, uważa jednak, że nastąpiło to dopiero w latach 30. XIII w. Stało się tak dlatego, że książęta zachodniopomorscy poprzez wybór gryfa jako swego herbu chcieli pokazać swą niezależność od margrabiów brandenburskich, którzy jako herb w początkach XIII w. przyjęli orła, i od królów duńskich, których herbem w tym samym mniej więcej czasie stał się lew.

Od połowy XIII wieku herb dynastii książąt zachodniopomorskich przedstawiał zatem umieszczonego w polu tarczy wspiętego (czyli stojącego na tylnych łapach, z przednimi szponami wyciągniętymi do przodu w pozycji bojowej) gryfa zwróconego w lewą stronę (w prawą stronę heraldyczną). Wydaje się również, że już od początku był to czerwony gryf w polu białym. Długo za najstarsze barwne wyobrażenie gryfa uznawano rysunek w dziele Jana Długosza pt. *Banderia Prutenorum* sporządzonym ok. 1448 roku, w którym zamieszczono ilustrację chorągwi Kazimierza V księcia szczecińskiego. Przedstawiała ona na białym płacie wspiętego czerwonego gryfa o złotych szponach i dziobie. Ralf-Gunnar Werlich odkrył jednak starsze barwne wyobrażenia pochodzące już z przełomu XIII i XIV w.

Gryf pomorski na arrasie z klasztoru cysterek w Wienhusen koło Celle przeł. XIII/XIV w.

Chorągiew księcia szczecińskiego Kazimierza V w *Banderia Prutenorum* J. Długosza (1448 r.)

Opisane powyżej wyobrażenie herbu książąt i Księstwa Pomorskiego używane było niemal do końca XV stulecia. W 1464 roku zmarł jednak ostatni przedstawiciel szczecińskiej linii książęcej, a niemal całe księstwo zostało zjednoczone pod berłem przedstawiciela linii wołogoskiej, Eryka II. Pod wpływem zachodnioeuropejskich zwyczajów heraldycznych pojawił się wtedy nowy typ herbu państwowego, który składał się z herbów ziem wchodzących w jego skład. Herb Księstwa Pomorskiego przybrał w tym czasie kształt cztero- lub pięciopolowy, a umieszczane w nim były najczęściej herby: Księstwa Pomorskiego (czerwony wspięty gryf w polu srebrnym), Księstwa Rugijskiego (pole dwudzielne w pas, w złotym polu pierwszym pół wspiętego czarnego lwa w złotej koronie, w polu drugim błękitnym – krokiew z pięciu czerwonych cegieł), hrabstwa choćkowskiego (w złotym polu czerwony krzyż skośny z czerwonymi różami pomiędzy ramionami). Pozostałe pola wypełniane były herbem księstwa wołogoskiego, rybogryfem (początkowo herb ziemi sławieńskiej, później – ziemi uznamskiej) lub połową wspiętego gryfa ponad polem szachowanym na złoto i srebrno (początkowo herb ziemi pelczyckiej).

Za panowania następcy Eryka II, księcia Bogusława X, na przełomie XV i XVI wieku przeprowadzona została wielka reforma heraldyczna, w wyniku której ostatecznie ukształtowano herby poszczególnych ziem pomorskich, a także wprowadzono nowy dziewięciopolowy herb Księstwa Pomorskiego. Odtąd tzw. wielki herb Księstwa Pomorskiego składał się z następujących herbów: 1) księstwa szczecińskiego (w polu błękitnym czerwony wspięty gryf ukoronowany złotą koroną), 2) księstwa pomorskiego (w srebrnym polu wspięty

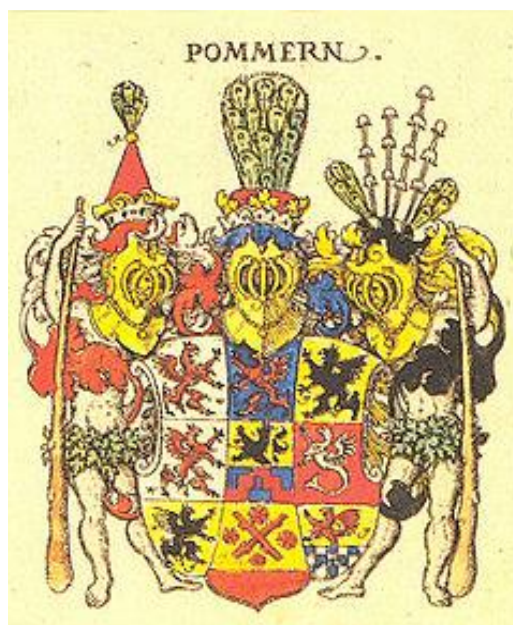
czerwony gryf), 3) księstwa kaszubskiego (w złotym polu czarny wspięty gryf), 4) księstwa wendyjskiego (w srebrnym polu wspięty gryf w ukośne pasy na przemian czerwone i zielone), 5) księstwa rugijskiego (jak w herbach pięciopółowych), 6) ziemi uznamskiej (w czerwonym polu srebrny rybogryf, czyli gryf z rybim ogonem), 7) ziemi bardzkiej (w złotym polu czarny wspięty gryf z dwoma srebrnymi piórami w skrzydle), 8) hrabstwa choćkowskiego (jak w herbie pięciopółowym), 9) księstwa wołogoskiego (w polu czerwonym pół wspiętego srebrnego gryfa ponad polem szachowanym na złoto i srebrno). Od początku XVII wieku zaczęto dodawać do herbu wielkiego również dziesiąte pole zwane polem krwawym (Regalienfeld). Było to pole zabarwione na czerwono, w którym nie umieszczano żadnych wyobrażeń ikonograficznych. W heraldyce niemieckiej pojawiło się ono w połowie XVI wieku i symbolizowało otrzymanie suwerennej władzy z rąk cesarza rzymskiego narodu niemieckiego, a co za tym idzie sprawowanie najwyższego sądownictwa nad podległą sobie ludnością.

Herb wielki Księstwa Pomorskiego

Herb wielki Księstwa Pomorskiego w *Genealogii* Johanna Engelbrechta z 1591 r.

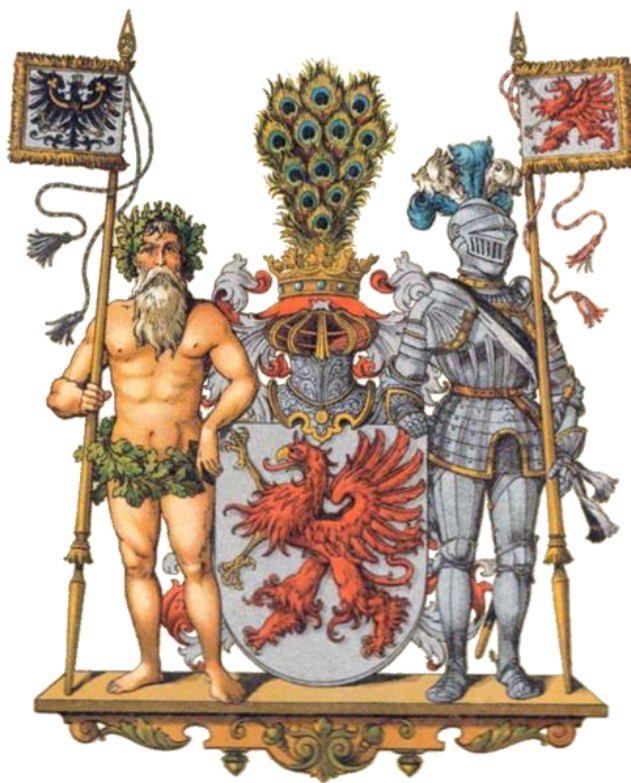

Herb wielki Księstwa Pomorskiego w herbarzu Johanna Siebmachera z 1605 r.

Ukształtowany na przełomie XV/XVI wieku i uzupełniony na początku XVII stulecia herb Księstwa Pomorskiego przetrwał w niezmienionej formie aż do 1637 roku, kiedy to zmarł ostatni przedstawiciel Gryfitów – Bogusław XIV. W wyniku wojny trzydziestoletniej (1618-1648) na mocy pokoju westfalskiego Księstwo Pomorskie zostało podzielone pomiędzy Brandenburgię i Szwecję. Wraz z księstwem fragmenty jego herbu przejęte zostały najpierw przez elektorów brandenburskich, a potem przez królów pruskich. W wielkim herbie Elektoratu Brandenburgii ok. 1670 roku wprowadzono dziewięć herbów ziemskich z wielkiego herbu Pomorza (nie użyto herbu księstwa rugijskiego, którego obszar przypadł w udziale Szwecji, ale zamiast niego umieszczono herb księstwa kamieńskiego – w czerwonym polu srebrny krzyż kotwiczny). Warto także wspomnieć, że w połowie XVII stulecia do herbu Brandenburgii dodano jeszcze jeden element pochodzący w wielkiego herbu pomorskiego. Byli to mianowicie tzw. „dzicy mężowie” – dwaj nadzy mężczyźni z przepaskami z liści na biodrach uzbrojeni w długie maczugi – umieszczani po obu stronach tarczy herbowej i ją podtrzymujący. I chociaż liczba pomorskich herbów ziemskich w późniejszych wielkich herbach Królestwa Pruskiego zmieniała się, to „dzicy mężowie” pozostali aż do 1919 roku.

W ramach Królestwa Pruskiego dawne ziemie Księstwa Pomorskiego stanowiły jedną z jednostek administracyjnych zwaną Prowincją Pomorską (Provinz Pommern), która nie posługiwała się własnym herbem. Sytuacja zmieniła się dopiero po 1875 roku, kiedy w Prusach wprowadzono ustawę o samorządzie prowincjonalnym. Od tej pory prowincje – które dotąd posługiwały się na swych pieczęciach herbem Królestwa Pruskiego – były nie tyle organami

państwa, ile samorządu. Stało się to powodem do szeroko zakrojonej akcji tworzenia herbów prowincjonalnych, jako że w myśl pruskiego prawa heraldycznego wszelkie związki samorządowe nie mogły używać herbu Prus. Rozporządzeniem pruskiego ministra spraw wewnętrznych z 28 lutego 1881 roku własny herb otrzymała również Prowincja Pomorska. Wzorem herbu Królestwa Pruskiego przygotowano trzy wersje: herb wielki, herb średni i herb mały, których ogólny schemat był identyczny dla całego kraju. Herb wielki Prowincji Pomorze przedstawiał w srebrnym polu tarczy czerwonego wspiętego gryfa ze złotym dziobem i szponami. Ponad tarczą umieszczony był hełm z koroną, a w klejnocie pęk pawich piór. Z lewej strony (heraldycznej prawej) tarczę podtrzymywał „dziki mąż” trzymający w prawej dłoni sztandar z czarnym pruskim orłem, a z prawej strony – rycerz w zbroi przepasany szarfą w pruskich barwach (czarno-srebrne) trzymający w lewej dłoni sztandar z godłem prowincji (czerwonym gryfem).

Herb wielki prowincji Pomorze z 1881 r.

W herbie średnim zrezygnowano z hełmu i klejnotu, które zastąpiono książęcą koroną położoną na górnej krawędzi tarczy, a zamiast sztandarów dzikiemu mężowi dano do rąk maczugę, a rycerzowi – miecz. Zupełnie inaczej wyglądał natomiast herb mały. Nie miał on żadnych elementów dodatkowych i składał się wyłącznie z tarczy i specyficznego godła. Był nim czarny orzeł pruski ze złotymi szponami i dziobem, z czerwonym językiem, w złotej

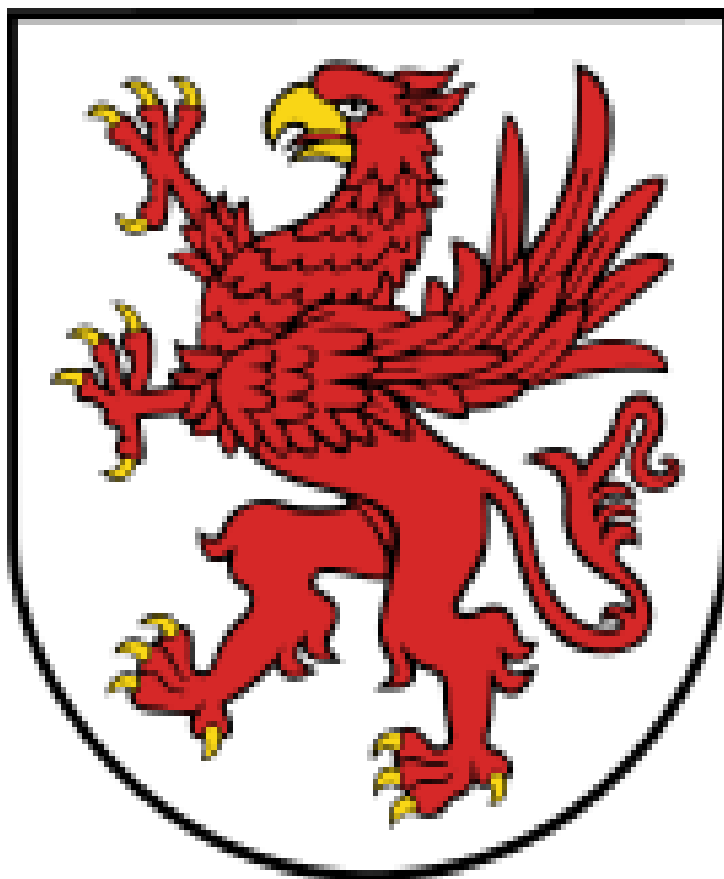
królewskiej koronie, który trzymał w lewym (prawym heraldycznie) szponie złote berło cesarskie, a w prawym (lewym heraldycznie) – cesarskie jabłko. Na piersiach tego orła umieszczona była mała tarcza herbowa z czerwonym pomorskim gryfem.

Korektę herbów pomorskich przeprowadzono w czerwcu i grudniu 1929 roku. Wiązała się ona ze zmianą formy ustrojowej, jaka nastąpiła po zakończeniu I wojny światowej w Niemczech. Monarchia stała się republiką. W efekcie tego w herbie wielkim został uaktualniony wizerunek orła pruskiego na sztandarze dzikiego męża, w herbie średnim korona nad tarczą została zastąpiona książęcą czapką, a herbem małym stał się po prostu gryf pomorski.

Wzór pieczęci Prowincji Pomorskiej (Provinz Pommern) z 1929 r.

Zmiany, jakie zaszły po 1945 roku, nie sprzyjały rozwojowi heraldyki. Socjalistyczne państwo polskie nie szanowało tradycji heraldycznych, które uważało za przeżytek feudalno-kapitalistyczny. Dodatkowo jeszcze likwidacja samorządu terytorialnego w 1950 roku spowodowała, że województwa nie miały możliwości manifestowania swojego herbu na pieczęciach urzędowych. Wojewódzkie rady narodowe, stając się organami państwowymi, używały od tej pory herbu państwowego. Sytuacja zmieniła się zasadniczo dopiero po przełomie 1989 roku. *Ustawa o samorządzie terytorialnym* z 1990 roku (wraz z uzupełnieniami) zezwalała bowiem gminom wiejskim, miejskim i województwom na tworzenie własnych herbów. Prace nad herbem podjęły zatem także władze województwa szczecińskiego, przekształconego w 1999 roku w województwo zachodniopomorskie. Prace te zakończyły się sukcesem w 2000 roku. Herb województwa zachodniopomorskiego wyraźnie nawiązuje do tradycji historycznych dawnego Księstwa pomorskiego, a jego wizerunek wzorowano na chorągwi Kazimierza V, księcia szczecińskiego. Herb ten przedstawia zatem w srebrnym polu czerwonego wspiętego gryfa.

Herb województwa zachodniopomorskiego

Agnieszka Gut